

İç ve Dış Mekanlarda Yazı “Türk Yazı Tarihine Bakış”

Mehtap UYGUNGÖZ

Yard.Doç.,

Anadolu Üniversitesi

Güzel Sanatlar Fakültesi, Grafik Bölümü

Öğretim Üyesi

İnsan iletişiminin temel ögesi olan varolma güdüsünün en dolaysız anlatım biçimi yazı ile gerçekleşir. Aynı zamanda bu iletişim şeklinin bir başka yansıması ile de kalıcılığı sağlanır. Yazı, geçmişte kaybolmuş ya da günümüzde hala yaşamakta olan uygarlıkların, günlük yaşamları – bilimleri – tarihleri - edebiyatları ve sanatları hakkında bilgiler verir.

İnsanlığın her evresinde, “sanat” sözcüğü, içinde bulunduğu çağa ve topluma göre farklı anlamlar içerir. Yazı da tıpkı sanat gibi aynı süreçlerden geçerek her topluma, her çağa uyum sağlayacak şekilde değişim gösterir. Mağara duvarlarına çizilen ilk şekillerden, günümüzdeki her türlü kullanımına kadar yazı, güncelliğini ve geçerliliğini korur. Bilinen şudur ki, yazı çağlar boyu bir iletişim aracı olmuştur ve olmaya da devam etmektedir.

Fransa’da Lascaux, İspanya’da Altamira Mağaralarında ve Türkiye’de Camuşlu (Kars) köyündeki kaya resimlerinde, görüntülerin dil, yazı ve resim ile tek bir amaç için duvarlara kazındığı bilinir. Bu resimler o çağdaki insanların kültürünü, avladığı hayvanlar hakkındaki bilgisini, yaşadığı mekanda anlatır. Eski Mısır’da ise yazı işlevi gören ve resim özelliği taşıyan hiyerogliflerin ilk uygulandığı yüzeyler yine taşlardır. Yazıyı oluşturan hatlar taş üzerine alçak ya da yüksek kabartma olarak oyulur ve çoğunlukla da tapınak ve mezarların duvarlarında, kolonlar, dikilitaşlar, heykeller ve mobilyalar üzerinde, büyük sanat eseri metinler şeklinde yazılırlar. Öyle ki Mısır mimarisinde yazı ile mimari birbirini tamamlayan orantılarda değil, yazının her yeri kaplayacağı şekilde kullanılır.

M.Ö. 4 binlerde Mısır’da ve Mezopotamya’da kent yaşamının başlamasıyla, anıtsal yapılar ortaya çıkar ve yazıda köklü değişimlerin oluşmasını zor-

Dikilitaş, İstanbul
www.trekearth.com/gallery

Tonyukuk Abidesi
www.dilimiz.com

Tonyukuk Abidesi
www.dilimiz.com

lar. Bu yüzden yazının basit, kolay ve çabuk yazılabilir olması önem kazanır. Hiyeroglif yazı, bu özelliklere sahip olmadığı için terkedilir. Sümer ve Akad'ların buldukları çivi yazısı, yuvarlak uçlu çelik kalemlerle yumuşak bir malzeme olan kil tabletler üzerine yazılır. Bu sayede köşeli formlar meydana getirilerek taş üzerine daha kolay uygulanır formlar ortaya çıkar. Fenikelilerin, konuşma diline tamamen uyan yeni bir yazı biçimini bulmasıyla, yazı Asur-Mısır-Roma'da olduğu gibi büyük ve gösterişli anıtlarda değil, mezar taşları üzerinde simgeler şeklinde kullanılır hale gelir. İslam mimarisi ve yazısı ise, Hindistan, Orta Asya, İran, Mezopotamya, Filistin, Kafkasya, Anadolu, Balkanlar, İspanya, Tunus, Cezayir ve Fas'ı içine alan çok geniş bir alanda kendini gösterir. Büyük hamamlar, hanlar, pazarlar, köprüler, camiler, minareler, kümbetler, saraylar inşa edilerek yazılarla süslenir.

Türklerin Tunç çağında, mimari yapılarda ve eşyalarda süsleme amaçlı kullandıkları şekillerin stilize edilmiş hayvan figürleri olduğu bilinir. Armaya benzer bu motifler, bir kişi veya bir boyu temsil eden birer resim yazısı niteliğindedir. Bu damgalar, sesi belirten işaretlere dönüşerek nihayet Orhun yazıları biçimine girer. Göktürkler'den kalan ve Orhun vadisinde bulunan dikilitaş kitabeler, taşta yazılan en eski Türk Alfabesi ve anıtlardır. Bu dikilitaşlar, bulunduğu yere anlamca katkıda bulunurken, aynı zamanda çevreye biçim ve estetik kazandırır. Burada yazılarla iletilmek istenen, anlamı görsel elemanlarla destekleyerek mekansal anlam ile bütünleştirmektir. Türkler İslamiyeti kabul ettikten sonra, anıtsal yazıyı özenle geliştirir, biçimsel ve orantısal temeller oluşturur.

Tarihi geçmişlerinde, mimari yapılarda tuğlayı kullanan Selçuklular Anadolu'ya yerleştikten sonra taşı tercih ederler. Yapılarında, çevresini anıtsal du-

varlarla çevreledikleri, ortadaki dikdörtgen şeklindeki taş bloğu taç kapı şekline dönüştürerek, onu yazı ile bezerler. Taş üzerine rölyef şeklinde kazınan bu yazı istifleri, ışık-gölge oyunları ile ilginç görüntüler sergiler. Anadolu Selçukluları'nda, Büyük Selçuklu yapılarında dekoratif birer eleman olarak sahip olduğu değeri kaybeden yazı, sadece taç kapılardaki yazıt şeklindeki kullanım alanı ile sınırlı kalır. Moğolların istilasıyla birlikte, yazı sadece dini yaymak amacıyla mimaride bezeleme elemanı olarak varlığını sürdürmeye devam eder. Selçuklu Devleti'nin yıkıntıları üzerinde yeni bir devlet kuran Osmanlılar, yazı ile mimarinin birlikte kullanımında, en gelişmiş noktaya ulaşır. Böylece yazı, mimariyi tanımlayan, taştan inşa edilen yapıya ruh ve anlam veren, hatta o olmadan, yapıda tamamlanmamış hissini uyandıracak kadar önemli rol oynar, adeta yapı ve malzeme ile yarışır.

İslam inançlarına göre özünde yatan anlam bakımından, kutsal bir niteliği olan yazı, dinsel geleneklerden ötürü resim kullanımının sınırlı olması nedeni ile, süslemelerde ve dekoratif öğelerde uzun süre ve ağırlıklı olarak kullanılmıştır. Yazıya verilen bu değer, bütün İslam kültürlerinde hat'ın "Kutsal Sanat" sayılmasına aracılık eder. Ahşap oymalarda, binaların cephelerinde ve kapılarında, camilerde Kur'an'dan alınmış hadis ve ayetlerde süslemenin ana ögesidir. Hat sanatında her yazının kendine özgü kuralları, incelikleri ve özellikleri vardır. Çeşitli yazı türleri birbirinden, büyüklük - küçüklükleri ile, biçimleri ile, aralıklarıyla, birbirine bitiş-

*Konya İnce Minareli Medrese
www.motorand.com/gezilerimiz*

*Ahlat (Bitlis) Mezar Taşları
www.e-tarih.org*

*Konya İnce Minareli Medrese
www.ikiteker.org*

*Konya İnce Minareli Medrese
www.cromwell-intl.com/travel*

Edirne Eski Camii
www.flickr.com/photos

Edirne Eski Camii
www.picasaweb.google.com/ramazanyildiz

Edirne Eski Camii
www.fotografatolyesi.com.tr

tirilip bitştirilmemesiyle, bazı işaretlerin kullanılıp kullanılmamasıyla ayrılır. Kufi yazı türü geometrik süslemeye çok uygun olduğundan, özellikle mimari eserlerin süslemesinde Mimar Sinan dönemine kadar kullanılır. Kur'an'ın daha seri yazılması gerektiği durumlarda nesih tercih edilirken, çok uzaktan okunacak büyüklükte yazılması gereken cami kubbelerinde, duvarlarında, mihrap ve kapı üstlerinde sülüs ve talik türünde yazılar uygulanır.

Özellikle Osmanlı kültüründe, hat sanatı büyük bir gelişme kaydederek işlevsel görevinin yanısıra, estetik bir düzeye yükselerek, batı resim sanatındaki tabloların yerini tutar. Çerçevesiz duvara asılan yazı örnekleri, yalnız levhalarda değil el yazması kitaplarda, fermanlarda, diplomalarda, cami iç ve dış duvarlarında, çeşitli yapıların yazıtlarında, mezar taşlarında, pencere kapağı ya da kapı kanadı gibi mimarlık öğelerinin üstlerinde ve halı bordürleri, kutu, vazo, tabak gibi gündelik eşyalarda sıklıkla kullanılır hale gelir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde, çağın gerisinde kalma endişesi ve toplumsal yapıdaki zorunlu değişiklikler sanat üretimini etkiler. Bu etki daha çok seçkin kesiminde kendini gösterir. Kimi gelenekselleşmiş sanat türleri geri plana itilir. 18. yüzyılda basımevinin kurulmasıyla, el yazmaları yerini kitapla ilişkili baskı sanatlarına, figürlü betimleme geleneğini oluşturan minyatürler ise gözleme dayalı üç boyutlu betimleme deneylerine bırakır. 19. yüzyıl başlarında da toplumsal yenilenme sanata yansır. Sarayın önderliğinde seçkin zümreler yağlıboya resim, heykel, fotoğraf ve karikatür

Edirne Eski Camii
www.e-turkey.net

Sokollu Mehmet Paşa Camii, Dış İşleme
www.sinanasaygi.org/eserler

gibi sanatlara ilgi duymuştur.

Cumhuriyet dönemi'nde hat sanatına verilen değerde giderek azalma olmasına rağmen, bu sanat diğer bazı sanatlara oranla varlığını sürdürebilmiştir. Ancak hat sanatına ilginin azalmasında, latin harflerinin kullanılmaya başlanmasının etkisi büyüktür. Cumhuriyet'in getirdiği kültürel kalkınmayla, sanat bir devlet politikası olarak değerlendirilir ve zamanla sanat üzerinde düşünen, tartışan, sorgulayan, eleştiren bir ortam oluşarak, geçmişten farklı bir yaratma dinamizminin kazanılması sağlanmıştır.

Bu dönemde eserler vererek, yazı sanatının başarıyla devamlılığını sağlayan en önemli sanatçılardan bazıları; Hacı Kamil Akdik, İsmail Hakkı Altunbezer, Mustafa Halim Özyazıcı, Nuri Korman, Necmettin Okyay, Hüseyin Macit Ayrıl, Hulusi Yazgan, Hasan Perman, Hasan Çelebi, Hamit Aytaç, Emin Barın, Yılmaz Özbek'tir. Emin Barın, eski yazı sistemini metin harflerine uygulayarak hat sanatına yeni bir boyut katar ve onu izleyen öğrencileri de bu doğrultuda başarılı ürünler vermişlerdir.

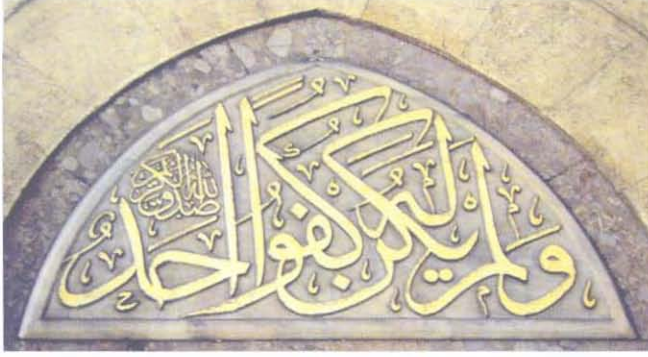
Batı'da yaşanan toplumsal değişimler, bilimsel, teknolojik gelişimler, sanatta geleneğin sürekli sorgulanması alışkanlığını yerleştirir. Yaratım süreci, geleneğin sorgulanmasıyla yenilenir, çağdaşlaşır. Oysa doğu sanatlarında yaratım geleneklere bağlıdır, aranan, değişimden önce çeşitlilik. Gelenek arka planda daima varlığını sürdürmeye devam ederken "Soyut" ama işaretlerle yoğunlaşmış bir görsel dil yaratılır. Son yüzyıldaki bu görsel titreşimler, yazılı dilin egemenliğini kırarak görselliğini ön plana çıkarır. Gövdesini hem yazılı, hem de görsel dillerin ortak harcıyla inşa eder, tasarımlar.

Sesli dilin sembolleri olan harfler, ifade ettikleri durumların yoğunluğuna göre estetik bir çeşitlilik kazanarak, biçimleri dolayısıyla yazının manzaralarını, portrelerini yani kısaca "Yazının Resmini" oluştururlar. Bunu yaparken gerek tipografik özelliklerine müracaat edilir, gerekse kaligrafik anlamda çözümlenmelere gidilir.

Kaligrafik yazının üç temel özelliği; okunabilirlik, hızlılık ve güzelliştir. Okunabilirlik özelliğinin en güzel örneği 16. yüzyılda kullanılan "İtalik İşlek" yazılardır. Hızlılık özelliği, "Yaşanan olaylar hızlı olduğu için kalem de düşünceler kadar hızlı olmalıdır" ifadesinin bir ürünüdür. Güzellik özelliği ise, kaligrafinin aslıdır. Asıl olan bu güzellik, kendini biçim – tasarım – yerleştirme – ritim – akıcılık ve uyumla gösterir. Aynen bir sanat dalında varolması gereken tüm özellikler gibi...

*Hamid Aytaç'ın Şişi
Cami Kitabesi*

*Hamid Aytac'ın Şişli
Camii avlusundaki
bir panosu*

Resimde olduğu gibi, yazı da bir leke olarak değerlendirildiğinde, işaretlemler anlamlarından arınır; o çok özel sağır-kör bölgelere inildiğinde yazıyla resim adeta tek vücut olur. Yazı Tasarımcısı, harfler aracılığıyla mesaj ve düşünceleri geniş kitlelere ulaştırma işini tipografiyle yaparken, yine aynı malzeme olan yazıyı güzel yazma ve onu sanatsal ortamlara taşıma göreviyle kaligrafiyi tercih eder. Resim malzeme ve kurallarıyla, yazının görsel etkisini buluşturarak estetik değerler eşliğinde izleyicisine ulaşır. Güzel Sanatların diğer alanlarında olduğu gibi, yazı sanatında da insanlarda hayranlık uyandıracak yapıtların ortaya çıkmasında, yaratıcı güç, gayret ve zekanın yanısıra kullanılan teknik, alet ve malzemenin de kaliteli, uygun ve doğru seçilmiş olması, sanatkarın başarısında önemli rol oynar. Her sanat dalı, kendisine gösterilen ilgiye paralel olarak gelişme gösterir düşüncesi Kaligrafi Sanatı için de geçerlidir. Aynı mürekkeple aynı yazıyı her insanın farklı şekilde yazması gibi ulusların karakterlerini de yazıları belirler. Güzel yazı yazma arzusu içten gelmelidir. Yeteneğin sanata ulaşması için ise, eğitiminin alınması gereklidir.

“Geleneksel Sanat” başlığını kullanarak sanatı bölmeden, geleneksele bağlılık endişesiyle yeniliklere açık sanat arayışlarına gidilmelidir. Eski veya yeni ayrımı yapmadan yazıyı bir sanat olarak kabul etmek ve gelişimci - çağdaş kaligrafi sanatını başarmak yolunda ürünler ortaya konmalıdır. Nasıl ki Türk toplumunun tarihi kültüründe yazı bir estetik unsur olarak gözlere ve duygulara hitap etmiş ve duvarları süslemiş ise, bugün de yine aynı Türk toplumunun evlatlarıyla, çağdaş bezemeler yapılabilir.

Kaynakça

- ACAR, M. Şinasi, "Araç-gereç ve formlar" Türk Hat Sanatı, Antik Kültür Yayınları, İstanbul, 1999
- ALPARSLAN, Ali, "Osmanlı Hat Sanatı Tarihi," YKY, İstanbul, 1999
- BECER, Emre, "İletişim ve Grafik Tasarım", Dost Kitabevi, Ankara, 1999
- ÇİZMECI, Meral, ZÜBER, Hüsnü, "Türk Süsleme Sanatları", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, C.9, 1983
- DERMAN, M.Uğur, "Osmanlı Döneminde Hat Sanatı", Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları, C.11, Ankara, 1999
- DURU, Başak, AKGÜN, İbrahim, "Mürekkep ile Kalemin Aşkı Hat Sanatı", On Air 43, 2008
- ÖDEKAN, Ayla, "Çağdan Olmak", Cumhuriyetin Renkleri ve Biçimleri, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1998
- TAŞKIRAN, Hüseyin İlter, "Yazı ve Mimari", Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997
- TÜFEKÇİOĞLU, Abdülhamit, "Osmanlı Döneminde Hat Sanatı", Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları, C.11, Ankara, 1999
- <http://www.murathanhat.com/hatsanati.asp>, (Ocak-2008)